POCZĄTKI HISTORYI NATURALNEY DLA DZIECI

ROKU 1780.

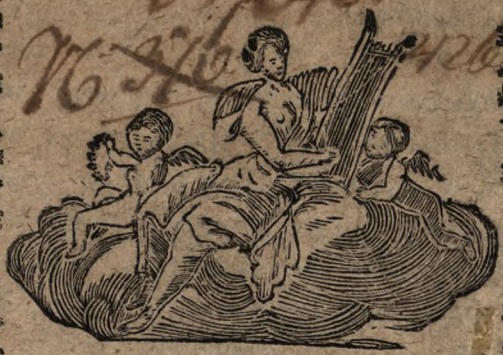

w WILNIE
w Typografii J. K. Mci y Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum

O SPOSOBIE UCZENIA DZIECI POCZĄTKOW HISTORYI NATURALNEY

Historya Naturalna iest to iedna z nauk dziecinnych, którey się one naypierwiey uczą. W niemowlęcim ieszcze wieku zaczynaią poznawać ludzi, zwierzęta, ptastwo, kwiaty, drzewa y tam daley: Gdy mówić zaczynaią, widać w nich ciekawość w poznawaniu rzeczy, które ich otaczaią, pytaią się, iakie każdey z nich nazwisko, iakie użycie itd: Rozsądne na pytania dziecinne odpowiedzi, są to naylepsze sposoby uczenia ich Historyi Naturalney. Ta nauka, ponieważ ze wszystkich iest dla nich nayłatwieysza, od niey początki bracby po-

winne nauki. Wiadomo iest, że wiek dziecinny do głębszego myślenia nie zdatny, rzeczami pod zmysły podpadaiącemi rad się bawi. Do tey zabawy należy pomagać dziecięciu, nie tylko odpowiedzią na iego pytania, ale też (gdy się czytać nauczy) poddawaniem mu Xiążeczek, w którychby się zawierało krótkie y łatwe opisanie rzeczy pod zmysły podpadaiących. Czytanie takich Xiążek wieloraki w dzieciach sprawić może pożytek. Nayprzód bowiem nawykną czytaiąc myślić o tym co czytaią. Dzieci w początkach nauk, nieprzyzwyczaione ieszcze do łatwego czytania, całą usilność wywieraią nato, żeby litery y z nich złożone słowa dobrze wymawiały. Ieżeli się im do czytania poda Xiążka z wyrazami od zmysłow oderwanemi (iakiemi są Xiążki nawet Grammatyczne y moralne)

tedy

tedy całe zaprzątnione patrzaniem na litery y onych wymawianiem, nic; albo mało co z czytanych rzeczy mieć będą na myśli: a nawyknąwszy czytać bez myślenia, nie łatwo tego nałogu pozbędą. Lecz kiedy się poda dziecięciu do czytania Xiążka Historyi naturalney, w którey będzie opisanie zwierzęcia naprzykład które widziało, albo które ma przed oczami, albo na którego przynaymniey obraz patrzy, tedy w czytaniu wyrazow stawać mu będą rzeczy wyrażone, iako do poięcia y pamięci łatwe; a tak przyuczy się wyrazy łączyć z wyobrażeniem rzeczy, a czytanie z myśleniem. Powtóre wyrazy od zmysłow oderwane, iakich się zażywa w Grammatyce, w nauce moralney y innych naukach, wzięte są przez przenośnią (Metaphoram) z rzeczy pod zmysły podpadaiących. Nigdy się nie zrozumieią dobrze wyrazy

przę-

przenośne, ieżeli wprzód znaiome nie będą wyrazy właściwe, te zaś ostatnie póty się niezrozumieią, póki rzecz, którą wyrażaią, poznana nie będzie. A zatym tyle dziecie zrozumie wyrazow przenośnych, ile mieć będzie znaiomości wyrazow właściwych, tyle znowu pozna właściwych wyrazow, ile pozna rzeczy pod zmysły podpadaiących niemi wyrażonych. Y dla tego zdaie mi się, że początki Historyi Naturalney, wraz po Katechizmie wiary dawaneby być powinny dzieciom przed Grammatyką, albo przynaymniey obok z nią iść powinny, zwłaszcza, że podług elementarney dla szkół Narodowych Grammatyki y podług prawdy, wprzód mówiemy, nim się prawideł mówienia uczyć zaczynamy. O czym że łatwiey dzieciom mówić, ieżeli nie o rzeczach, które pod ich zmysły podpadaią? Niechay się

im

im pozwoli swoim sposobem opisywać to, co widziały, albo co razem y widziały y czytały, niechay baczny nauczyciel poprawia ich w składzie słów y onych wymawiania, a dzieci samym mówieniem nauczą się większey części Grammatyki Polskiey y łatwiey się potym nauczą reguł mówienia, do których zachowania iuż przywykły. Nadto początki nauki takie być powinne, któreby swą trudnością dzieciom nietylko przykrości nie czyniły, aleteż smak do dalszych sprawowały. Wiem, że naylatwiey dzieci poymuią bayki, y że od tych niektórzy poczynaią naukę. Lecz zdaiemi się rzeczą być niebespieczną wprzód rozum dziecinny do baiek przyuczać, nim przywyknie do poznawania prawdy. Pierwsze wrażania głębokie, a częstokroć nigdy nie zgluzowane zostawuią ślady. Historya Naturalna

na niemniey bawi dzieci iak bayki, a rzetelną prawdę w sobie zamyka: ta więc nad tamtemi w początkowey nauce prym brać powinna. Prócz tego, kiedy będzie wolno dziecku mówić co w materyi Historyi naturalney widziało lub słyszało, dopióroż kiedy przystąpi do tego zachęcenie nauczyciela, żeby nauczyło swych rówiennikow mniey wiadomych; pierwsze uczuią ukontentowanie, że się w nieiaki sposob staią nauczycielami, w drugich wznieci się ochota do wyrównania pierwszym; a tak szlachetney emulacyi wrzucą się w serca dziecinne nasiona.

Poda się przytym nauczycielowi sposobność do poprawienia błędow, których dzieci w domu nabrały, a które im opowiedzieć będzie wolno.

Wiem, że materya Historyi Naturalney uczonym nawet ludziom

nie-

niewyczerpanym będąc morzem, od dzieci ogarnioną być nie może: y przeto nie zdaiemi się wiele Artykułow Historyi Naturalney podawać im do nauki, trzeba raczey przestać na małe, żeby ich sił rozumu słabych nie przeładować. Nawet y w wybranych artykułach nie należy wchodzić w przepisy gospodarskie y Ekonomiczne, bo tych dzieci nie spamiętaią, nie maiąc zręczności ich zażycia. Nie oto idzie, żeby dzieci od lat 7. lub 9. były gospodarzami, albo żeby takiey znaiomości historyi naturalney nabyły, któreyby im powiększać w dalszym wieku nie było potrzeby; dosyć będzie pożytku, kiedy się rozważnie czytać, y nie naygorzey mówić nauczą. Trudnieysze nad to materie iako to: o duszy zwierząt, o zmysłach y ich narzędziach, o częściach nawet zwierząt wewnętrznych, iako nie tak łatwo pod-

padaiących pod zmysły, dopiórоż o sposobach rozmnażania się zwierząt nie maią być dzieciom wykładane. Co się tycze zmysłow y wnętrznności zwierząt zachować to trzeba na ów czas, kiedy się poda im w doyrzalszym wieku nauka o człowieku. W ten czas można będzie, opisuiąc zmysły y części wewnętrzne człowieka, wyboczyć do zwierząt.

Wiem, że towarzystwo do Xiąg elementarnych wybrane przedsięwzięło pracę około podania szkołom Narodowym Xiążki elementarney Historyi Naturalney. Szacowne to dzieło uspokoi zapewne oczekiwanie narodu. Wszakże nim to doskonałe dzieło wynidzie, zdało mi się, iż nie zawadzi tym czasem podać do czytania tę początkow Historyi naturalney probkę. Może się znaydzie taki, który z użycia iey pożytek odniesie.

Mia-

Miałem y nato wzgląd że teraz pospolicie młodzi uczą się prócz Łacińskiego, Francuskiego, y Niemieckiego języka, y przeto nazwiska zwierząt we czterech językach wyraziłem, żeby dzieci wcześnie do wyrazow cudzoziemskich przywykały. Są niektóre w tey Xiążeczce wyrazy, które od większey przynaymniey części dzieci zrozumiane być bez wykładu nie mogą, a których wykład gdyby był umieszczony w tey Xiążeczce, zbytnie by ią wielką dla dzieci, a przeto im straszną uczynił: te wyrazy odmiennym drukiem są wydrukowane, co służyć może za przestrogę nauczycielowi żeby się nad wytłómaczeniem ich zastanowił.

W reszcie, nie zdaie mi się żeby tey y tym podobnych Xiążek dzieci od słowa do słowa uczono, lepiey będzie, kiedy z uwagą potrosze czytać y

swemi słowy powtarzać będą: tym bowiem sposobem y dzieci będą w potrzebie dawania uwagi nie tylko na słowa, ale y na rzecz wyrażoną, y nauczyciel będzie miał sposobność poprawienia błędow mowy dziecinney.

Nie dosyć ieszcze dać dzieciom poznać znacznieysze cząstki historyi naturalney, y przyuczyć ich do zrozumialnego o nich mówienia, trzeba nadto przyuczać ich powoli do czynienia uwag nad tym co umieią, uwaga zawisła na tym, iż rozmaite naszych wiadomości cząstki z różnych (iż tak rzekę) stron iedne do drugich przykładamy y porównywamy, a z tego porównania nowe miewamy myśli. Taka uważania zdolność znaydzie się w dzieciach, obrócić ią tylko należy ku rzeczom im dobrze wiadomym, a nie zachodzić z niemi daleko w uwagach. Tego ia probkę dać usiłowałem

w

w uwagach nad Historyą naturalną ku końcowi tey Xiążeczki umieszczonych starałem się tam czynić uwagi do poięcia dzieciom zdatne nad różnicą, która zachodzi między zwierzętami y innemi częściami historyi naturalney: a postępuiąc od szczegulnych rzeczy y wyrazow do powszechnych, namieniłem, iakim sposobem iednym słowem ogulnym wiele razem rzeczy wyrażamy, iaką drogą różnicy y podobieństwa między rzęczami dochodziemy, y nasze wiadomości w pewnym porządku układamy. Podziału zwierząt Systemmatycznego nie położyłem, kontentuiąc się tym który ze względow dzieciom widocznieyszych wyciągniony być może. Zstąpiłem nakoniec myślą do Boga, którego doskonałości tak się widocznie okazuią w iego stworzeniach, że y dziecinny

ro-

rozum za iakimkolwiek przewodnictwem postrzedz ie może.

Jeżeli postrzegę, że ta moia praca nie będzie dla dzieci bez pożytku, nie zaniedbam podać podobnież krótkiego opisu innych części Historyi Naturalney.

WSTĘP

WSTĘP
DO
HISTORYI NATURALNEY

1. *Co jest Historya Naturalna?*

Historya jest opisanie tego, co kto widział albo słyszał. Widziemy y słyszemy co ludzie czynią, widziemy także zwierzęta, ptastwo, ryby, drzewa *y tam daley*. Opisanie tego co ludzie uczynili: naprzykład założenie, y zburzenie miast, ustanowienie praw, toczenie woyny, *y tam daley*, należy do historyi pospolitey. Opisanie zwierząt, ptastwa, ryb, drzew, *y tam daley*, wyłożenie jak się zwierzęta karmią, drzewa rosną, *y tam daley*. Należy do historyi naturalney.

2. *Co nam wyraża to słowo natura?*

Z drewna może człowiek wyrobić posąg, z żelaza może zrobić szablę. Posąg y szabla będą dziełem człowieka; lecz ani drewna, ani żelaza człowiek zrobić nie może. Prócz drzewa y żelaza są rozmaite rzeczy na świecie, ia-

ko

ko to zwierzęta, ptastwo, ryby, wody, glina y innych bardzo wiele których wyliczyć nie można. Kiedy chcemy wymienić wszystko, co nie iest ludzkiey sztuki dziełem, zażywamy tego słowa *Natura*, pochodzi one od słowa Łacińskiego *nascor* rodzę się.

3. *Jak się dzieli Historya Naturalna?*

Obracaiąc oczy ku niebu widziemy słońce, Xiężyc y gwiazdy, widziemy iescze ptastwo unoszące się nad głowami naszemi. Oglądaiąc się w koło siebie, postrzegamy nayprzód podobnych nam ludzi, potym rozmaite zwierzęta y drzewa. Spuszczaiąc oczy kn ziemi widziemy kwiaty, trawę, piaski, glinę, wodę, a w niey ryby. Chcąc w tych wszystkich rzeczach iaki uczynić porządek, trzeba ie na pewne rzędy rozłożyć. Tak też uczynili Pisarze *historyi naturalney*. W pierwszym rzędzie położyli człowieka. Ale znaiomość człowieka do osobney nauki należy. W drugim gatunku położyli rzeczy, które nie maią takiego rozumu iak człowiek, ale żyią, potrzebuią pokarmu, przenoszą się z mieysca na mieysce iak człowiek, y wiele spraw maią podobnych do spraw ludzkich: a takie rzeczy nazwali *zwierzętami*. W trzecim

cim gatunku położyli rzeczy, które nie daią znakow życia, nie przenoszą ſię z mieyſca na mieyſce, ale roſną podobnie iak zwierzęta, y do rośnienia potrzebuią ſokow z ziemi, podobnie iak zwierzęta pokarmu: a te rzeczy nazwali *roślinami*. W czwartym gatunku położyli rzeczy, które nie roſną tym ſpoſobem iak rośliny, naprzykład: kamienie, glinę *y tam-daley*, a te nazwali *rzeczami kopalnemi*. Wiadomość o ſłońcu y gwiazdach, do inney także należy nauki: a zatym, wyłączywſzy wiadomość o człowieku y gwiazdach, hiſtorya naturalna dzieli ſię na trzy części, to ieſt: na hiſtoryą naturalną *zwierząt*, na hiſtoryą naturalną *rozślin*, y na hiſtoryą naturalną rzeczy *kopalnych*, do którey należy y wiadomość o wodach.

Zwierzęta y co do zewnętrzney poſtaci, y co do wnętrznego ułożenia ſą wielorakie. Piſarze hiſtoryi naturalney chcąc między niemi uczynić podział, barziey na wewnętrzne ułożenie, niż na zwierzchną poſtać wzgląd mieli. Z takowego względu zwierzęta na 6. rodzaiow podzielili. Do pierwſzego rodzaiu należą wſzyſtkie zwierzęta, których matki ſwym dzieciom ſſać ſię daią: y te nazywaią ſię *zwierzętami ſſącemi*. Do drugiego rodzaiu należy *ptaſtwo*. Do trze-

ciego *gadziny*. Do czwartego *ryby*. Do piątego *Owad* (*insecta*.) Do szóstego *Robactwo*. Zaczniemy od zwierząt ssących.

POCZĄTKI HISTORYI NATURALNEY ZWIERZĄT SSĄCYCH.

O WOŁACH

4. *Jakie są nazwiska y postać wołu?*

Woł, Byk, *po Łacinie* Bos Taurus *po Francuzku* Boeuf Taureau, *po Niemiecku* Ochs, Stier. Byk młody ciele *po Łacinie* Vitulus, *po Franc*: Veaux, *po Niem*: Kalb.

Wół do pracy dobry, ma *głowę* krótką y zsiadłą, czoło szerokie, *oczy* wielkie y czarne, *uszy* kosmate, rogi pomierne, ale mocne y świecące się, *nozdrza* otwarte, *wargi* czarne, *zęby* białe y równe, kark gruby y mięsisty, *podgardle* wiszące, *piersi* szerokie, *łopatki* rozłożyste, *krzyż* szeroki, *ogon* długi, y na końcu włosisty, *nogi* grube; y prosie.

5. *Jakie są własności wołu?*

Wół ze wszystkich zwierząt, których zażywamy do roboty nayzdatnieyszy iest do ciężkiey y długiey pracy, y chociaż powoli pracuie, swą iednak cierpli-

pliwością wielką człowiekowi czyni przysługę. Mógłby żyć do lat dwódziestu y daley, ale mu tak długo żyć niepozwalaią.

6. *Jaki iest pokarm wołow?*

Pokarm Wołow nazywaią *pasza*. W lecie wypędzaią woły na trawę dla paszy, a w zimie daią słomę; lubo dobrzy *Gospodarze*, chcący woły utrzymać przy siłach, y w zimie daią im na paszę *siano* przydawszy trochę słomy *ięczmienney*.

7. *Jak się tuczą woły?*

Gospodarz chcący *utuczyć* wołu, w dziesiątym roku przestaie nim robić, a dodaie mu obficie *paszy*. Tym sposobem wół nabywa więcey mięsa y tłustości: co gdy się stanie, zabijają go, a mięso idzie na kuchnią lub na jatki.

8. *Jakim sposobem mięso na długi czas zachować można?*

Mięso wołowe y innych zwierząt długo w całości utrzymać się nie może, ale w powietrzu zwłaszcza ciepłym psuie się y śmierdnieie. Przeto Gospodarz chcący na dalszy czas mięso wołowe zachować, albo ie *soli*. albo *wędzi*. Soli

ſię mięſo nacieraiąc ie ſolą zmieſzaną z *ſaletrą*. Tak naſolone, pakuie ſię potym w faſydębowe. Sol z ſaletrą ſprawuie, że ſię mięſo nie pſuie. Mięſo tym ſpoſobem naſolone nazywamy z Niemieckiego *Pekelſleyſz*. Wędzi ſię mięſo tym ſpoſobem: zabitego wołu mięſo ieſzcze cieple nayprzód ſolą, a potym zawieſzaią w kóminie, y na *ogniſku* dymem kopcą. Sol y dym dokazuią tego, że ſię mięſo uwędzone nie pſuie.

9. *Co ieſt łóy y do czego służy?*

Tłuſtość Wołu mianowicie z iego wnętrzności wybrana, nazywa ſię *łoiem*. Ten łóy topią, y w nim maczaiąc knoty, robią świece. Łóy także razem z ługiem y wapnem potrzebny ieſt do robienia mydła.

10. *Jakie ſą pożytki z wołu?*

Pożytki, które przynoſi wół człowiekowi iuż ſię namieniły. *Nayprzód* bowiem za życia ſłuży mu do wyrabiania ziemi, y przewożenia ciężarow. *Powtóre* po śmierci, mięſem ſwym żywi go, łóy, ſkórę, rogi *y tam daley*, zoſtawuiąc na obuwie y różne potrzeby. Prócz tego gnóy wołow, ſłuży do gnoienia ziemi, y czyni ią *żyżną*.

O KRO-

O KROWACH.

11. *Jakie ſą nazwiſka krowy?*

Krowa *Łac:* Vacca. *Franc:* Vache, *Niem:* Kuh, Krowa niedaiąca mleka zowie ſię *Jałową.*

12. *Jaka ieſt poſtać dobrey krowy?*

Dobra y doyna krowa, głowę mieywa ſporą, ſzyię długą, wymiona wielkie, łopatki ſzerokie, boki pełne, nogi grube y krótkie.

13. *Jakie ſą własności krowy?*

Krowa tegoż ieſt rodzaiu, co y wół, y przeto onemu co do własności podobna; ale w pracy nieco od niego ieſt ſłabſzą, przetoż nie tak do pracy, iak do innych pożytkow ſłuży człowiekowi.

14. *Jaki ieſt pokarm krow?*

Krowy tym żyią co y woły, y tymże ſpoſobem iak woły tuczone bywaią.

15. *Jaki ieſt pożytek z krów?*

Pożytek z krów ten ieſt pierwſzy; że wydaią cielęta, które potym wyraſtaią na byki y krowy. Drugi pożytek z krów ieſt, że daią mleko, z którego robi ſię maſło y ſery. Dalſze pożytki z mięſa,

łoiu,

łoiu, gnoiu &c. też ſame ſą co y wołow.

16. *Jak ſię robi maſło?*

Nayprzód *doią ſię* krowy, wydoione mleko gdy poſtoi, dzieli ſię na dwie części; na *śmietanę y kwaśne mleko*. Smietana oſiada na wierzchu. Ta ſię zbiera y wlewa w *maślnicę*, wlana w maślnicę póty ſię w niey kłóci y bije, póki tłuſtſza część śmietany nie zgęſtnieie, y ta to część śmietany naytłuſtſza zbita, y zgęſtniona, nazywa ſię maſłem. Reſzta co zoſtaie w maślnicy nazywa ſię *maślanką*. Maſło, żeby mogło na długi ſię czas zachować, ſolą przeſypuią.

17. *Jak ſię robią ſery?*

Kwaśne mleko, co po zebraniu śmietany zoſtało, leie ſię w chuſtę, potym wyciſka ſię z niego część mleka wodniſta, którą nazywamy *ſerwatką*. To, co po wyciśnieniu zoſtaie, nazywa ſię *twarogiem*, gdy ten twarog wyſchnie, nazywamy go *ſyrem*.

O KONIACH.

18. *Jakie ſą nazwiſka konia?*

Koń *Łac:* Equus, *Fran:* Cheval, *Niem:* Pferd - - *Samica* kobyła, klacz, *Łac:* Equa,

Equa, *Franc*: Jument, *Niem*: Stutte. Młody koń nazywa się zrżebcem.

19. *Jaka jest postać dobrego konia?*

Koń dobry miewa *głowę* nie wielką, suchą y krótką, *uszy* małe, ruchawe, stoiące, y nie daleko od siebie oddalone; czoło wąskie, krótkie, wypukłe y suche, *czuprynę* z drobnych y długich włosow; *oczy* jasne, żywe, wesołe pełne, y nie małe; *dołki oczu*, nie głębokie, *powieki* cienkie, *policzki* małe, wąskie, chude y okrągłe, *nos* chudy y równy, nozdrza otwarte y nie zbyt wielkie, *wargi* małe y chude, ięzyk nie wielki, szyię długą u wierzchu przysklepioną, a u dołu wklęsłą; *grzywę* z włosow drobnych ku górze krótszych, ku dołowi dłuższych, *barki* płaskie, chude, szerokie, wolne y ruchawe, *piersi* pomiernie szerokie, grzbiet równy, nie wgięty, *krzyż* okrągły nie rozdwoiony, boki nieco wypukłe, *kadłub* cały ani zbyt długi, ani zbyt krótki, ani zbyt cieńki, *ogon* wysoko przyrosły, długi, gęsty y z cieńkich włosow, *nogi* proste, uda grube y mięsiste; *kolana* podłużno-okrągłe, pęciny długie, kopyta gładkie, okrągłe y czarne,

20.

20. *Jakie są własności konia?*

Koń w biegu iest prędki, w noszeniu y ciągnieniu ciężarow dość silny, człowiekowi posłuszny, y przychylny, łatwo powodować się daiący, oswoiony z strachami siaie się odważnym, y niebespieczeństwy nieustraszonym.

21. *Jaki iest pokarm koni?*

Konie żyią trawą, sianem y *obrokiem*. Obrok iest mieszanina *owsa z sieczką*. Sieczka robi się z słomy.

22. *Do czego zdatne są konie?*

Koń zdatny iest do noszenia na sobie człowieka, y do ciągnienia ciężaru; albo króciey mówiąc: do *wierzchu y ciągu*, do wierzchu bywa zażywanym dla *parady*, dla *wòyska*, do *poczty*, do *polowania y am daley*. Do ciągu zażywaią koni, albo do karet, albo na *furmanki*, albo do robot rolniczych. Mięso końskie iedzą *Kałmucy* y Tatarowie. Skóra końska wyrabia się na różne potrzeby. Z włosow długich końskich robią się smyczki y sita.

O OSŁACH.

23. *Jakie są nazwiska y postać Osła?*

Osieł *Łac*: Asinus, *Franc*: Ane, *Niem*: Esel, podobny iest nieco do konia; ale

ale od niego mnieyſzy, uſzy ma dłużſze y ſzerſze, wargi grubſze, ſzerść krótſzą, tęgą, y nieco kędzierzawą, *maść* nayczęściey popielatą, lub myſzatą, przez grzbiet dwie czarne pręgi krzyż wyrażaiące, ogon długi, goły, na końcu tylko włoſiſty.

24. *Jakie ſą własności oſła?*

Oſieł ieſt leniwy, ale z przymuſu wytrzymuie ciężką y długą pracę, ſkóra na nim twarda y mało czuła, przeto mocnego potrzebuie bicia, żeby ſię z leniſtwa otrząſł: mało ſię ich *u kraiach południowych* znayduie, ale *w ciepłych kraiach*, poſpolicie w goſpodarſtwie bywaią zażywane.

25. *Jaki ieſt pokarm oſła?*

Oſieł nie przebiera w pokarmach, oſet lubi, kontentuie ſię ſłomą, a otrębi y plewy ma za przyſmak: ale zato w napoiu ieſt wymyślny, wyciąga wody do picia iak nayczyſtſzey, bez napoiu iednak przez dwadni obeyść ſię może.

26. *Jaki ieſt pożytek z oſłow?*

Oſieł zdatny ieſt oſobliwie do dzwigania ciężarow na ſwym krzyżu, z tąd

 w miey-

w mieyscach bezdrożnych, gdzieby dla wozow mieysca nie było, bardzoby był pożyteczny. Mleko oślicy zdrowe iest, mianowicie ludziom na piersi choruiącym, ośla skóra równie zdatną iest iak końska.

O MUŁACH.

27. *Jakie są nazwiska y postać muła?*

Muł *Łac:* Mulus, *Franc:* Mulet, *Niem:* Maul-Esel, ma podobieństwo z koniem y osłem. Jak osieł grzywę ma krótką, y uszy od konia większe. Więcey iednak ma podobieństwa z koniem niż z osłem, koloru pospolicie bywa czarnego.

28. *Jakie są własności muła?*

Muł ma siłę konia, a wytrzymałość w pracy osła. Zyie częstokroć w dobrym zdrowiu do lat trzydziestu, ma dobrą pamięć, zmyślność, y łatwy iest do nauczenią, ale się stracha na widok, który mu się zdaie być osobliwszym.

29. *Jaki iest pokarm mułow, y iakie z nich pożytki?*

Muły tęż maią paszę, co y konie. Zdatne są do dzwigania ciężarow, osobliwie

wie po górach, y ciaſnych nad przepaściami drogach, które z wielką oſtróżnością przebywaią. Zażywaią ich czaſem y do cugow. W drodze muły truchtem biegać niezwykły iak konie, lecz ich *kroczenie* ieſt ſpore.

o OWCACH.

30. *Jakie ſą nazwiſka owiec?*

Owca ſamica *Łac:* Ovis, *Fran:* Brebis, *Niem:* Schaaf *Samiec* Baran ſkop *Łac:* Aries vervex, *Fran:* Belier, mouton *Niem:* Widder Schoeps.

31. *Jaka ieſt poſtać dobrego barana y owcy?*

Dobry baran miewa głowę nie małą, oczy wielkie, iaſne y czarne, uſzy wielkie, ſzyię grubą, kadłub y ogon długi, owca zaś dobra bywa prócz tego pierſiſta y krótkie ma nogi,

32. *Jakie ſą własności owiec?*

Owce y barany ſą boiaźliwe, y mało pokazuią znakow rozumu, ſłabe, cokolwiek pobiegawſzy tracą wolny oddech, y rozmaitym podlegaią chorobom.

33. *Jaki ieſt pokarm owiec?*

Pokarmem owiec ieſt trawa, ſiano, a w nie-

niedostatku onego grochowiny, y słoma owsiana. Pastwiska owiec naylepsze na wzgórkach y mieyscach piaszczystych, lubią także owce lizać sól, która dobre w nich sprawuie skutki.

34. *Jaki iest pożytek z owiec?*

Prócz tego że baranow y owiec zabitych mięso zdrowym y smacznym iest dla człowieka pokarmem, nayznaczniey-szy czynią pożytek wełną. Wełna iest to gatunek włosow z owczey skury wyrosłych. Owce, albo się raz tylko na rok *strzygą*, pierwszych dni Maia, y taka wełna zowie się *iednostrzyżka*: albo się strzygą dwa razy na rok, raz koło Wniebowstąpienia Pańskiego, drugi raz koło S. Mateusza, a ta zowie się *dwóstrzyżką* zimową y letnią, iednostrzyżka lepsza iest od dwóstrzyżki, a dwóstrzyżka letnia od zimowey. Przy tym gatunki wełny są rozmaite, podług kraiu, paszy, y sposobu chowania. Z wełny *t aią się* sukna, y rozmaite wełniane materye, robią się kapelusze, ponczochy, y inne do odzieży człowieka potrzebne rzeczy. Z baranich y owczych skur, z iedney tylko strony *wyprawnych*, bywaią podszewki do sukień zimowych y kożuchy. Na baranki do czapek idą skur-

ki

ki z baranow Tatarſkich, pięknie y trwale kędzierzawe. Skurki bez wełny z obu ſtron wyprawione zażywane bywaią na rękawiczki, y inne odzienia. W niektórych mieyſcach owce doią, a z mleka owczego robią ſmaczne ſery. Łóy barani do tego ſłuży, do czego y wołowy. Gnóy owczy na role, oſobliwie pod pſzenicę naylepſzy. Z nog baranich gotuie ſię kley, a z kiſzek wyrabiaią ſię ſtróny do *inſtrumentow muzycznych*.

O KOZACH.

35. *Jakie ſą nazwiſka kozy?*

Koza ſamica *Łac*: Capra, *Franc*: Chevre, *Niem*: Ziege. *Samiec* kozieł *Łac*: Hædus, Caper, Hircus, *Franc*: Bouc, *Niem*: Bock.

36. *Jaka ieſt poſtać dobrego kozła y kozy?*

Kozieł bywa ſzerokiego ciała, małey głowy, ſzerokiego y wklęſłego noſa, wielkich y zgiętych uſzu, ſierści długiey, grubey, y lśniącey ſię. Koza dobra powinna być długa, mieć brzuch nie mały, nogi krótkie, *wymię* wielkie.

37. *Jakie ſą właſności koz?*

Kozy więcey pokazuią znakow rozumu

mu niż owce, są od nich mocnieysze, y śmielsze, lubią się oddalać od *trzody*. na mieysca puste y wyniosłe; tymze samym chorobom podlegaią co y owce, wyiąwszy niektóre.

38. *Jaki iest pokarm koz?*

Kozy latem żywią się trawą, ziołami y *korą* z drzew, którą odzieraią. W zimie iedzą z smakiem liście z drzew szuszone y siano, słomy grubey nie lubią. W ogrodach y drzewach, tak przy domu, iako y w lasach, znaczne czynią szkody, zwłaszcza, że y wysokie płoty przeskoczenia im nie zatrudniaią.

39. *Jaki iest pożytek z koz?*

Mięso młodych koźląt smaczne y zdrowe, kozie mleko zdrowsze iest od krowiego, mianowicie *suchotnikom*, masło kozie nie smaczne, lecz za to sery dobre, kiedy do koziego mleka przylewa się trzecia część krowiego. Łóy dobry iest do świec, zażywa się y w lekarstwach. Skòra równie iest zdatna iak barania. Z kiszek kozich podobnie iak z owczych robią się strony.

O SWINIACH.

40. *Jakie są nazwiska y własności Swiń?*

Samiec kiernoz, wieprz *Lac*: aper *Fran*: Verrat, Pórc *Niem*: *Samica* Swinia Ebber-

ber Bornig *Łaci:* ſus *Franc:* Cochon *Niem:* Schwein *młode* proſięta.

Swinie *z zwierząt domowych* naygłupſze obżarte y naymniey ochędożne, lubią legać w błocie, ukarmione nabywaią wiele tłuſtości, y w domowym goſpodarſtwie bardzo ſą pożyteczne.

41. *Jaka ieſt paſza świń.*

Swinie w domu trzymane paſzą ſię kapuſtą, rzepą, marchwią, zgniłemi owocami, *ſłodzinami*, pomyiami z kuchni *y tam daley*, w polu, zielem, korzonkami, oſobliwie na mokrych mieyſcach, żołędzią, bukowiną, w reſzcie lada co zrą.

42. *Jakie ſą pożytki z świń?*

Wieprze y świnie mięſo ludziom mocnym y przy ciężkiey pracy zoſtaiącym, zdrowym ieſt pokarmem: a że ſię nad wſzyſtkie inne nayprędzey pſuie, dla tego wcześnie naſolone lub uwędzone być muſi. *Słonina* ieſt to część zewnętrzna y naytłuſtſza mięſa wieprzowego. Soli ſię także y wędzi, ſłuży na okraſę do potraw. Tłuſtość z wnętrzności żebrana, y w podobieńſtwie Hollenderſkiego ſera zwinięta, nazywa ſię ſadłem, ſłuży także do okraſy. Taż tłuſtość przeſmażona zowie ſię

ſmal-

smalcem ma podobieństwo do masła, y mieysce iego w niedostatku zastępuie. *Szynki* są wieprzowe uda przyprawione y uwędzone. *Kiełbasy* są to wieprzowe *Kiszki* wieprzowym mięsem y słoniną nadziane. Grubsze kiszki nadziewaią się albo kaszą, albo krwią zsiadłą z posiekaną wątrobą y niektóremi wnętrznościami wieprzowemi, albo mozgiem *y tam daley* wszystko to smacznym y znaiomym iest dla człowieka pokarmem. Z szczecin świnich robią się szczotki, pęzle mularskie, szewcy potrzebuią szczeciń *do dratew.*

O PSACH.

43. *Jakie są nazwiska y własności psów?*

Samiec pies *Łac:* Canis *Franc:* Chien *Niem:* Hund *Samica* Suka *Łac:* Canis *Franc:* Chienne *Niem:* Petze. *Młode* szczenięta.

Pies iest to zwierz między wszystkiemi do Pana swego naywięcey przywiązany, z natury gniewliwy y krwie pragnący, przez wychowanie staie się łagodnym, łaskawym y Panu przymilaiącym. Jest poiętnym y wiele sztuk nauczyć się może. Stróż domu wierny, pańskie rozkazy ochoczo wykonywa, domowe bydlęta bróni, dzikie ściga.

44.

44. *Jakie ſą rodzaie pſow?*

Rodzaie pſow nie przeliczone: z nich poſpolitſze ſą te: *Kundle* ſą pſy naypoſpolitſze, w goſpodarſtwie naypotrzebnieyſze, domu y bydła pilnie ſtrzegą. *Brytany* pſy mocne y przeciw złodzieiom dobre, trzymaią ſię we dnie na łancuchu, w nocy ſię ſpuſzczaią. *Pudły* pſy wzroſtu miernego, kudłate zmyślne, y do nauki ſpoſobne. *Mopſy y Bononczyki* pſy małe y pieſkliwe. *Ogary* naypoſpoliciey zażywane bywaią *do polowania* zwierza *z kniei* napędzaią na ludzi. *Charty* ſłużą *do wſzczwania* zwierza *y tam daley.*

47. *Jaki pokarm pſow?*

Przyrodz onym pokarmem pſow ieſt mięſo: przezorni iednak goſpodarze nigdy im go od malenka począwſzy nie daią; pſybowiem na mięſie rozpaſtwione chciwie mięſa lub *ścierwa* ſzukaiąc, od uſług ſię oddalaią, a gdy bydło padnie, zarazę rozſzerzaią. Miaſto mięſa daią im owſianą lub ięczmienną mąkę wodą rozparzoną przylewaiąc tłuſtych *pomyi.*

46. *Jakie ſą pożytki pſow?*

Prócz wymienionych pożytkow z pſow, pſia ſkóra wyrabia ſię na ręka-

wiczki, ſzerść przydać ſię może kapeluſznikom, ſzerść pudłow daie ſię prząść iak wełna, z niey mogą ſię wyrabiać ponczochy, rękawiczki *y tam daley.*

O KOTACH.

47. *Jakie ſą nazwiſka y właſności kotow?*

Samiec Kot *Łac:* Felis, catus. *Franc:* Chat *Niem:* katze. *Samica*, kotka. *Młode* kocięta.

Koty w nocy dobrze widzą, y przeto w nocy naylepiey łowią ſzczury y myſzy. Gdy ſię w nocy po grzbiecie przeciwko ſzerści głaſzczą, wypadaią z nich iſkierki, które iednak nie parzą Radzi ſię przy ludziach trzymaią, y gdy ich kto głaſzcze, z ukontentowania *marmoczą*, ukąſzenie ich ieſt iadowite, y leczy ſię przykładaiąc płatki w winie maczane. Oddech ich oſobliwie dzieciom ieſt ſzkodliwy. Po wſiach częſtokroć *dziczeią.*

48. *Jaki ieſt pokarm kotow?*

Koty żywią ſię myſzami, ſzczurami, ptaſzkami, mięſem, mlekiem, y w głodzie ſtrawą, która im będzie dana.

49. *Jakie ſą pożytki y ſzkody z kotow?*

W Hiſzpanii, Francyi, Włoſzech kocie mięſo iadaią. Koty myſzy y ſzczu-

ry

ry łowią, futra z ich ſkór doſyć ſą ciepłe, ſzerść ich dłużſza zażywaną bywa na małe malarſkie *pęzelki* y te ſą pożytki z kotow. Czynią y ſzkodę naruſzaiąc cokolwiek do ziedzenia ieſt zdatnego, ieżeli przed niemi ukryto nie będzie: zaprawione także na ptakach, domyślaią ſię młóde łowić kurczęta.

O MYSZACH.

50. *Jakie ſą nazwiſka y właſności myſzy?*

Myſz *Łac:* Mus *Franc:* Souris *Niem:* Maus. Myſzy domowe chowaią ſię w domach, ſpiżarniach, gumnach, ſpichlerzach, piwnicach, ſzerści ſą poſpolicie popielatey, bywaią iednak y wcale białe, y wcale czarne: ſą to zwierzątka żywe, raźne, lecz przytym boiaźliwe, Nie wychodzą z ſwoich iamek, chyba głodem przyciśnione, a kiedy z nich wychodzą, nigdy ſię od nich nie oddalaią, y za naymnieyſzym przeſtrachem do nich uciekaią. Maią właściwy ſobie ſmrodek, którym mieyſca, gdzie przebywaią, napełniaią.

51. *Jakie ſą rodzaie myſzy?*

Pròcz myſzy domowych, ſą inne ieſzcze rodzaie iako to: oſtropyſki *Łac:*

Sorex. *Niem:* Spitzmaus, ostropyskami nazwane, że maią pysk bardzo zaostrzony, ogon od innych krótszy, od domowych myszy nieco mnieysze, szerści na grzbiecie y bokach brunatno czerwoney, na brzuchu y nogach białey, przy domach mieszkaią, w ziemię prędko się wkopuią, w ogrodach wielkie czynią szkody, podgryzuią bowiem korzenie drzew. Myszy polne *Łac*: Mus terrestris *Franc*: Souris de campagne *Niem*: Feldmaus nieco od domowych myszy odmienne, szerści dłuższey, kryią się w iamach na roli, y w zbożu, a kiedy się rozmnożą, znaczną szkodę czynią.

Myszy lesne *Łac*: Mus silvaticus, odmienne są od myszy pospolitych, dzielą się na kilka znowu rodzaiow, niektóre z nich podobne są do wiewiorek y żywią się orzechami, inne żołędzią.

Myszy błotne *Łac:* Mus paludosus. Maią podobieństwo z innemi myszami, u zadnich nog, dla wygody wpływaniu, palce zarosłe, iamki swe maią po brzegach nad wodą, *stawom y sadzawkom* w rybach szkodzą.

52. *Czym się żywią myszy.*

Myszy domowe żywią się przy ludziach

dziach okruſzynami chleba, ſera, zbożem y cokolwiek znaleść y zgryść mogą.

53. *Jakie ſą pożytki lub ſzkody z myſzy?*

Pożytki z myſzy nie ſą do tych czas wiadome, lecz ſzkody widoczne. Nie tylko bowiem w zbożu y rzeczach do iedzenia ſpoſobnych wielką czynią ſzkodę, ale nadto ſuknie ſprzęty y Xiążki gryzą y pſuią. Przeto na wygubienie ich prócz kotow zażywaią ludzie *połapek* y trucizny.

O SZCZURACH.

54. *Jakie ſą nazwiſka y właſności ſzczura?*

Szczur *Łac:* Mus rattus *Franc:* Rat. *Niem:* Ratze. Szczury podobne ſą do myſzy tym ſię od nich naywięcey różnią, że ſą więkſze, ſzerść na nich poſpolicie czarniawa, ſą iednak czarne, brunatne, ſiwe y białe, ogony maią gołe y długie, tychże ſię mieyſc trzymaią co y myſzy.

55. *Jakie ſą rodzaie ſzczurow, iaki żyr, iakie czynią ſzkody?*

Prócz domowych ſzczurow, które tymże żyią, co y myſzy, a więkſzą ieſzcze

szcze czynią, szkodę od myszy, są szczury polne domowym podobne, kryiące się w iamach na roli, y wielką w zbożu czyniące szkodę. *Drapieżne ptastwo* czuwa na nich, y one wygubia.

Szczury błotne *Łac*: Mus amphibius *Niem*: Waszerratze od pospolitych szczurow tym się różnią, że palce zadnich nog do pływania zrosłe maią. Kryią się w iamach nad brzegami wod y po *kępinach*. Nie tylko po wodzie pływaią, lecz się y w wodzie nurzaią rybom bardziey ieszcze szkodzą niż myszy *y tam daley*.

O KRETACH.

56. *Jakie są nazwiska, kształt y własność kreta?*

Kret *Łac*: Talpa. *Franc*: Taupe *Niem*: Maulwurff: ma podobieństwo z szczurem, oczy malenkie, czarne y włosami okryte. Ztąd mniemanie urosło o ślepocie kretow koniec pyska zaostrzony y twardy, którym podymuie ziemię w kopaniu, nogi niskie z szerokiemi dłoniami y z pięcią ostremi pazurami, któremi ziemię kopie, szerść niską y miętką nakształt axamitu. Mieszka w ziemi, kopiąc sobie przechody podziemne w różne strony

roz-

rozpierzchnione. Te przechody nazywaią ſię *norami*, w niektórych mieyſcach wyrzuca ziemię y czyni z niey pagòrki, które *kretowinami* nazywamy. Na ziemi rzadko ſię pokazuie, na zimę obumiera.

57. *Jaki ieſt żyr kretow?*

Krety kopiąc w ziemi ſzukaią *gliſt* y niemi ſię żywią.

58. *Jakie ſzkody czynią krety?*

Krety ſzkodzą ogrodom, y łąkom; w ogrodach kopiąc, podrywaią korzenie roślin, y ziemią rośliny zaſypuią, na łąkach zaſypuią trawę, y koſzenie czynią przytrudne. Przetoż dobrzy goſpodarze zażywaią pracy y przemyſłu na ich wygubienie.

O BORSUKACH.

59. *Jakie ſą nazwiſka, kſztałt y właſności Borſuka?*

Borſuk albo Jażwiec *Łac*: Urſus melos *Franc*: Taiſſon *albo* Teſſon *Niem:* Dachſe. Zwierz z pierwſzego weyrzenia podobny do małego niedzwiedzia, długi na 3. bliſko ſtopy, włos ma gruby y twardy iak ſzczecina, na grzbiecie ſiwy

ſiwy albo biały, od ſpodu brunatny albo czarny, głowa iak u liſa, pyſk zaoſtrzony, oczy małe, uſzy krótkie y okrągłe, przednie nogi krótkie, grube, w ſtopach ſzerokie, z długiemi bardzo pazurami. Pod ogonem wewnątrz włoſiſtą ma torebkę, w którą ſię pewna biała wilgoć zbierać zwykła. Lubi mieyſca górzyſte y zaroſłe, mieſzka w ziemnych iamach głębokich, długich maiących przechody na różne ſtrony rozpierzchnione, w nocy tylko z nich dla pożywienia wychodzi, gdy widzi pſow do iamy ſię dobieraiących, uciekaiąc, ziemię za ſobą zagrzebuie, na zimę nieiako zaſypia, pyſk bowiem w namienioną pod ogonem torebkę włożywſzy leży.

60. *Jaki ieſt żyr Borſukow?*

Borſuki żyią żabami, robakami, ptakami, korzeniami, y różnemi owocami.

61. *Jakie ſą pożytki z Borſukow?*

Sadło borſukow wchodzi w lekarſtwa, ſkóra zażywa ſię do obicia różnych rzeczy y na torby myśliwſkie, a włoſy na pędzle.

O BOR-

O BOBRACH.

62. *Jakie ſą nazwiſka, iaki kſztałt Bobra?*

Bobr *Łac:* Caſtor fiber *Franc:* Caſtor *Niem:* Bieber.

Długi na dwa bliſko łokcie y ledwie nie tyle pękaty, głowy okrągławey, oczy ma czarne y małe, uſzy krótkie y okrągłe, zęby bardzo oſtre, nogi przednie nakſztałt pſich z wolnemi palcami y oſtremi pazurami, zadnie nogi nakſztałt gęſi z zroſłemi y do pływania przyſpoſobionemi palcami, ſzerść miętką ciemno lub iaſno kaſztanowatego koloru, ogon na ſtopę bliſko długi, na cztery cale ſzeroki, łuſką pokryty: ten ſłuży mu za kielnią do budowania, przy pomocy nog do pływania.

63. *Jakie ſą własności Bobrow?*

Bobry ſrzodek trzymaią między ziemnemi zwierzętami y rybami, przemyſłem y ſztuką budowania inne zwierzęta celuią: buduią ſobie pomieſzkania od ludzi, ile być może, oddalone nad wodami tym ſpoſobem: wychodzi nayprzód potrzebna liczba robotnikow do laſu dla ſcinania drzew. Sciąwſzy zębami drzew, ile potrzeba, przecinaią ie na kloce, y łupią na ſzczapy. Szczapy

zciągaią do wody albo zębami, albo na ſtarych ſamicach. Samica kładzie ſię na grzbiet, na iey brzuch kładą ſęczapy ciągną za nogi, y ſprowadzaią do wody. Sprowadziwſzy drzewa na mieyſce wyznaczone, robią tamę tym ſpoſobem: Kładą nayprzód długie drzewo, y ku niemu z ukoſa wtykaią pale, próżne mieyſca napełniaią ziemią y drzewem póty, aż grobla, około pięciu łokci gruba, wody nie przepuści. Zakładaią potym drugą podobną tamę; a gdy ſkończą, mieyſce między niemi gęſtemi utykaią palami, na tę kładą glinę, y ogonami ią uklepuią. Na to ſtawiaią drugie piętro, y tak daley, oſtatnie zaſklepiaią: całą budowlę gałęziami y darniną okrywaią, że z lądu z trudnością poznana być może. W takim pomieſzkaniu dolne piętro ieſt pod wodą, ſrzednie równo z wodą, naywyżſze nad wodą. Pod wodą ieden tylko ieſt wychod, nad wodą zaś ieſt ich wiele. W tych pomieſzkaniach mieſzkaią gromadnie ogon poſpolicie trzymaiąc w wodzie, y zdaią ſię formować nieiakąś Rzeczpoſpolitę. Lecz kiedy od ludzi znalezieni y rozproſzeni będą, utraciwſzy ſwe ſiedliſko, błąkaią ſię oſobno.

64. *Jaki ieſt pokarm bobrow?*

Bobry żyią korą y różſzczkami młodych drzew

drzew, ten ſobie prowiant do mieſzkania na zimę znoſzą, y na naywyżſzym piętrze chowaią.

65. *Jakie ſą pożytki z bobrow?*

Mięſo bobrowe zdatne ieſt do iedzenia, ogon ma ſmak rybi. Skóry idą na futra, im ſą ciemnieyſze, tym droższe. Z ſzerści robią kapeluſze y ponczochy, które *kaſtarowemi* nazywamy. Zęby zdatne ſą malarzom pozłacaiącym do polerowania. Bobrowe ſtroie wchodzą w lekarſtwa ieſt to wilgoć znayduiąca ſię w torebkach między nogami bobrow.

O JEŻACH.

66. *Jakie ſą nazwiſka iaki kſztałt jeża?*

Jeż *Łac*: Erinaceus *Franc*: Heriſſon *Niem*: Jgel. Jeż miewa około 9. calow długości, głowę na pół trzecia cala. Oczy ma wydatne małe, nogi krótkie, grzbiet y boki pokryty ieſt oſtremi kolcami na cal długiemi, które podług woli podnoſi y ſpuſzcza, Na zimę zaſypia iak Borſuk W dzień ſię kryie, w nocy dla żyru wychodzi.

67. *Jakie własności jeża?*

Jeż z przyrodzenia ieſt boiaźliwy,

uciekać nie może dla powolnego chodu, ale się w kłębek zwiia, y kolce biorącemu wystawia.

68. *Czym się żywią jeże?*

Jeże żyią myszami, chrząszczami, ptakami, owocami. Gdy znayduią wiele iabłek taczaią się po nich, a utkwione do swego zanoszą mieszkania.

69. *Jaki pożytek z jeżow?*

Mięso ieżowe trudne iest do strawienia, ale tłustość wchodzi w łekarstwa, skóra z kolcami zdatna iest na obroży dla psów na szyie przeciw wilkowi, żeby ie za gardło nie chwytał. W domach zastępować mogą mieysce kotow w łowieniu myszy.

O WIEWIORKACH.

70. *Jakie są nazwiska y własności Wiewiorki?*

Wiewiorka *Łac:* Sciurus, *Franc:* Ecureuil, *Niem:* Eichhorn. Kształt wiewiorki niemal każdemu wiadomy. Mieszka w lesie, w biegu ma wielką szybkość z iednego drzewa nie zbyt dalekiego przeskakuie na drugie. Nie łatwo

two daie ſię widzieć na ziemi. Złapana łatwo ſię oſwoia.

71. *Czym ſię żywią wiewiorki?*

Wiewiorki w leſie żywią ſię żołędzią, naſionami bukowemi, ſoſnowemi, a naywięcey orzechami, z których naylepſze do ſwóich mieſzkań znoſzą. Oſwoione do różnych ſię pokarmow przyuczyć mogą.

72. *Jakie ſą pożytki y ſzkody z wiewiorek?*

Wiewiorki ſłużą ludziom do zabawy, ale ſuknie, futra, ſprzęty, y xiążki tną, y gryzą. Ich ſkórki przydać ſię mogą na futro, a ſierść na pęzelki malarzom. Mięſo z nich bywa ſmaczne.

O ZAJĄCACH.

73. *Jakie ſą nazwiſka y poſtać Zaiąca?*

Zaiąc *Łac:* Lepus, *Franc:* Lievre *Niem:* Haſe. Zaiąc głowę ma krótką, pękatą, uſzy długie, przednie nogi krótſze, zadnie *ſkoki* dłużſze, oczy wielkie, których y śpiąc nie zamyka. Zaiące dwoiakiego ſą rodzaiu, iedne ſzare, drugie białe, tak zwane, że ku ieſieni bieleią. Te oſtatnie trzymaią ſię poſpolicie laſow y puſzczy.

74 *Jakie ſą własności zaiąca?*

Zaiące chowaią ſię w laſach, w *zaroſlach*, y w polu. Są bardzo boiaźliwe, wzrok maią ſłaby, ale ſłuch dobry, w biegu prędkie, prócz ludzi maią nieprzyiacioł, ſrogie źwierzęta, y większe drapieżne ptaſtwo.

75. *Czym ſię żywią zaiące?*

Zaiące żywią ſię trawą, młodym zbożem, kapuſtą, iarmużem, korą z drzew, *y tam daley.*

76. *Jakie ſą pożytki z zaiącow?*

Mięſo zaiąca ſmaczne y zdrowe, ſkóra na ſutro zdatna, ſzerść zaięczą z bobrową mieſzaią Kapeluſznicy. Te ſą z zaiącow pożytki. Lecz przy tym czynią ſzkodę w polu y ogrodach.

O LISACH.

77. *Jakie ſą nazwiſka, y iaka poſtać liſa?*

Lis *Łac*: Vulpes, *Franc*: Renard, *Niem*: Fuchs. Z poſtaci podobny do pſa, uſzu krótkich, na końcu czarnych, mordy podługowatey, ſzerści u nas czerwonawey, pod brzuchem białawey, ogona długiego, długą ſzerść noſzącego.

78.

78. *Jakie ſą właſności liſa?*

Lis chytrością przechodzący inne zwierzęta, wednie kryie ſię w iamach, ku wieczorowi y w nocy wychodzi na połow. *Wiatr*, czyli węch, ma oſtry y daleki, którym dochodzi niebeſpieczeńſtwa, y wcześnie zmyka, wydaie ſmrodliwy zapach. Może być oſwoionym, ale chytrości ſwey w ſzkodzeniu nie zapomina.

79. *Czym ſię żywią liſy?*

Liſy żyią młodemi zaiącami, y innym zwierzem, którego pokonać mogą: zachodzą y do wſi na łowienie kur y gęſi, w niedoſtatku lepſzego żyru, żywią ſię kretami, myſzani, ślimakami, *y tam daley.*

80. *Jakie ſą pożytki lub ſzkody z liſow?*

Futra z liſow ſą ciepłe y letkie, mięſo ich do iadła niezdatne. Szkodę czynią goſpodarzom, w gęſiach, kurach, *y tam daley*, w nocy ie kradnąc y duſząc.

O WILKACH.

81. *Jakie ſą nazwiſka y poſtać Wilka?*

Wilk *Łac:* Lupus, *Franc:* Loup, *Niem:* Wolff. Co do poſtaci podobny do

ſa,

pſa, włos ma na ſzyi ſtoiący, pyſk podługowaty, uſzy krótkie, ſtoiące, oczy lśniące ſię w nocy iak u kota, ogon iak wiechę, włos bury, a na grzbiecie czarny. W Moſkwie znayduią ſię białe wilki.

82. *Jakie ſą właſności wilka?*

Wilk z przyrodzenia ieſt chciwy krwie, boiaźliwy, głod iednak dodaie mu odwagi y przemyſłu, od ludzi y towarzyſtwa, nawet z podobnemi ſobie, unikaiący, ani ſię z niemi łączący chyba dla połowu, w biegu wytrzymały, może kilka dni biegać bez ſpoczynku, kiedy ſię zaprawi na ludzkim trupie, porywa ſię do ludzi, y onych kiedy może pożera. Wilkow płaceniem za ich głowę z Anglii zupełnie wygubiono, u nas ieſt ich doſtatek.

83. *Czym ſię żywią wilcy?*

Zyią wilcy nie tylko dzikim zwierzem, ale y domowym, kiedy uchwycić mogą. iako to: konia, wołu, barana, wieprza &c.

84. *Jakie ſą pożytki lub ſzkody z wilkow?*

Wilcy w owćach y bydle wielką czy-

nią

nią ſzkodę, ieżeli nie znayduią w Goſpodarzach y Paſterzach oſtróżności, a w pſach odporu. Ukąſżenie od wilka ieſt *iadowite*. Dla wyciągnienia iadu, rany winem przemywać ſię maią. Pożytkuią ludzie z ich ſkury robiąc ſobie futra na zimę trwałe y wygodne, zębow zażywaią malarze do polorowania pozłoty.

O NIEDZWIEDZIACH.

85. *Jakie ſą nazwiſka y poſtać Niedzwiedzia?*

Niedzwiedz *Ł.* Urſus, *F.* Ours, *N.* Bär. Ma głowę wielką, pyſk podługowaty y nieco zaoſtrzony, nos wypukły y do świniego ryia trochę podobny, oczy niewielkie, uſzy krótkie, ſzerść koloru czarnego, albo brunatno-popielatego, grubą y tęgą, ogon krótki, nogi grube, do rąk ludzkich podobne, z oſtremi, zakrzywionemi na końcach pazurami. Gdyby go z ſzerści ogolono, wielkieby miał podobieńſtwo do człowieka.

86. *Jakie ſą rodzaie Niedzwiedziow?*

Troiakiego rodzaiu u naś znayduią ſię niedzwiedzie. W pierwſzym rodzaiu ſą wielkie, czarne, lub rudawe; w drugim, mnieyſze *bartnikami* nazwane, w trze-

cim ieſzcze mnieyſze, u których końce włoſow iak ſrebrne połyſkuią. W Moſkwie znayduie ſię wielka liczba niedzwiedzi białych.

87. *Jakie ſą własności Niedzwiedzia?*

Niedzwiedź z przyrodzenia śmielſzy od wilka, niemniey ieſt od niego ſzkodliwy, unika równie iak wilk od ludzi, y od podobnych ſobie niedzwiedziow, zoſtaiąc ſamotny y ſmutny, naywięcey zębami ſię broni y nieprzyiaciołom ſzkodzi, człowieka przedniemi łapami tłucze, bije y pazurami odziera, przeciwko pſom broni ſię, rzucaiąc kamienie, albo uiąwſzy w łapy bijąc drągiem, mieſzka po iaſkiniach, nabrawſzy w leſie ſadła, w zimie obchodzi ſię bez pokarmu, acz z natury dziki, może ſię iednak oſwoić, y niektórych ſztuk nawet tańcu nauczyć, zawſze iednak na łańcuchu bywa trzymany.

88. *Czym ſię karmią Niedzwiedzie?*

Niedzwiedzie wielkie łowią nie tylko dzikiego zwierza, lecz y domowego, do ludzi ſię nawet porywaią. Bartniki łażą y na drzewa do *barci* dla wybierania miodu, na ludzi ſię nie porywaią, chyba rozdrażnione. W ogulności nie

tylko

tylko iedzą ścierw y mięſo, ale też trawę, iagody, owoce, mrówki, *y tam daley.*

89. *Jakie ſą pożytki y ſzkody z Niedzwiedziow?*

Skóra niedźwiedzia idzie na ſutro trwałe y ciepłe, ale ciężkie, zażywaią ſię one nie tylko na odzież człowieka, ale pod iego nogi, na okrycie koni, *y tam daley*, mięſo niedzwiedzie do iedzenia niezdatne, łapy iednak uchodzą za przyſmak. Szkody czynią niedzwiedzie w bydle, w miodzie, w zbożu *y tam daley.*

o DZIKACH.

90. *Jakie ſą naźwiſka y poſtać dzika?*

Dzik *Ł.* Aper, *F.* Sanglier, *N.* Wildeſchwein. U myśliwych Samiec *Odyniec*, Samica od dzieci *Maciorka*. Młode proſięta *Warchlahi.*

Dzik z poſtaci podobny ieſt do świni domowey, ſtopy iednak ma dłużſze, y dłużſzą głowę, ſzerść czarniawą, tęgą, ogon krótſzy, kły dłużſze y oſtrzeyſze, uſzy w górę ſtoiące. Odyniec ma 4. kły.

91. *Jakie ſą własności dzikow?*

Dziki ſłuch maią byſtry, trzymaią ſię

gromady, y gromadnie nie tylko się od napaści wilka kłami bronią, ale y na niego nacieraią, mieszkaią po wielkich lasach, *legowiska* miewaią w wielkich gęstwinach.

92. *Czym się karmią dziki?*

Dziki tymże samym się karmią co y domowe świnie. W lesie iedzą iabłka, gruszki lesne, żołędzie, korzonki roślin, *y tam daley.*

93. *Jakie są pożytki y szkody z dzikow?*

Mięso dzikow smacznieysze iest od mięsa wieprzow domowych, skóra służy do obijania różnych rzeczy, zębow potrzebuią Introligatorowie do gładzenia. Szkodę czynią dziki ryiąc w nocy po łąkach y polach.

o NIEDOPERZACH.

94. *Jakie są nazwiska y postać niedoperza?*

Niedoperz *Ł.* Vespertilio, *F.* Chauvesouris, *N.* Fledermaus. Podobnym iest nieco do myszy, uszy ma dłuższe niż głowę, nog cztery z pazurkami, któremi się drzewa lub muru trzyma, przednie dwie nogi ma złączone skórką, ciało do koła otaczaiącą, za którey rozpostar-

poſtarciem ſtaie ſię ſpoſobnym do nieiakiego latania.

95. *Jakie ſą własności niedoperza?*

Niedoperze latem przez dzień kryią ſię w iamach ſklepow, piwnic. y ſtarych drzew, w wieczor lataią, w zimie ſtaią ſię martwemi.

96. *Czym ſię żywią niedoperze?*

Niedoperze żyią trupami, ścierwem, mięſem świeżym, muchami, komorami, y motylami nocnemi, które w lot łapią, y całkiem połykaią.

97. *Jakie ſą pożytki lub ſzkody z niedoperzow?*

Pożytki z niedoperzow nie ſą wiadome, ſzkodę czynią w mięſie oſobliwie tłuſtym, w ſłoninie, *y tam daley*, gdy ſię do niey dobiorą.

o TCHORZACH.

98. *Jakie ſą nazwiſka y poſtać thorza?*

Tchorz *Ł.* Putorius, *F.* Putois, *N.* Haus-Marder, długości bywa około 18. calow, pyſk ma biały zaoſtrzony iak u świni, uſzy białe, zęby barzo oſtre, ſzy-

ię żółtą, nogi krótkie, sierść niższą żółtą, dłuższą z czarniawemi końcami.

99 *Jakie są własności tchorza?*

Tchorz to ma naywłaściwsze, że woda iego nadzwyczayny smród wydaie, osobliwie gdy ią wzłości wypuszcza, od niey ich futerka długo smród zatrzymuią, nią się bronią od psów pryskaiąc na nich, y rzadko który pies tey broni wystarczyć może. Trzymaią się ludzkich mieszkań, ale się znayduią y w lasach.

100. *Czym się żywią tchorze?*

Tchorze mieszkaiące przy ludzkich domach kury y gołębie łapią, łby im ugryzaią, krew wysysaią, iaia wypijaią lub do swoich norow wloką. Tchorze w lasach y polach mieszkaiący, żyią ptakami, żabami, myszami *y tam daley.*

101. *Jakie są szkody y pożytki z tchorzow?*

Szkody, które czynią tchorze w gospodarstwie już się wymieniły, futerka ich zdatne są ludziom.

o KROLIKACH.

102. *Jakie są naźwiska, postać y własności krolika?*

Krolik *Ł.* Cuniculus, *F.* Lapin, *N.* Kaninchen, co do postaci iest do zaiąca podo-

podobny, różni się tylko co do szerści, oczy ma czerwone, y końce uszu nagie, szerści bywa białey, czarney, pstrey *y tam daley*. Rodem iest z Afryki, z tamtąd do Europy przeniesiony, co do swych własności podobny iest do zaiąca, chowaią się kroliki w domach, lub w osobnym na to wyznaczonym ogrodzeniu, są y dzikie.

103. *Czym się żywią kroliki? iaki z nich pożytek?*

Kroliki żyią różnemi ziołami. Mięso ich smaczne iest y zdrowe, futerka zdatne są pod odzienie.

o WYDRACH.

104. *Jakie są nazwiska, iaka postać wydry?*

Wydra *Ł.* Lutra, *F.* Louttre, *N.* Flusotter. Ma głowę okrągłą, wąsy iak kot, uszy małe, ogon długi, nogi krótkie, z palcami skórą zrosłemi y do pływania zdatnemi iak u kaczki, szerść kasztanowato-brunatną. Różney bywa wielkości, od wielkości dużego kota, aż do trzech łokci.

105. *Jakie są własności wydry?*

Wydry częścią w wodzie, częścią na ziemi

ziemi przebywaią, pomieſzkania ſobie czynią w iamach nad wodami, dla połowu ryb płyną pod wodą, uſtawicznie iednak w wodzie być nie mogą, y przeto pyſk nad wodę częſto wyſadzaią, a w zimie na lod wychodzą.

106. *Czym ſię żywią wydry?*

Wydry żyią żabami, robakami, rybami czaſem gąſięta, y kaczęta porywaią.

107. *Jakie ſą pożytki, lub ſzkody z wydrow?*

Mięſo wydry ieſt do iedzenia dobre, a ſkóra idzie na futro- Szkodę czynią wydry w rybach, w kaczętach, y gąſiętach, gdy im człowiek pod ząb podpadnie, ſwym ukąſzeniem znaczną aż do kości czynią ranę.

o ŁASICACH.

108. *Jakie ſą nażwiſka y poſtać łaſicy?*

Łaſica *Ł.* Muſtela herminea, *F.* Belette, *N.* Wieſel. Ma pyſk wąſki, oczy małe, nogi niſkie, ſzerść krótką, białą, płową, czerwoniawą, lub pſtrokatą, długości miewa około 7. calow.

109. *Jakie ſą u łaſności Łaſicy czym ſię żywi?*

Łaſi-

Łasica z przyrodzenia iest barzo raźna iak wiewiorka, z wężami wielką ma nieprzyiaźń, lubo mała, naywiększego iednak zaiąca pokonać może, gdy mu bowiem skoczy na kark, póty trzyma, póki nie udusi. Gnóy niektórych daie zapach piżma. Łasice trzymaią się domow mieszkaiąc w rozwalinach, y pustkach. Znayduią się y w lasach, żyią pospolicie myszami, szczurami, ptakami *y tam daley.*

110. *Jakie są pożytki lub szkody z łasic?*

Futerka łasic, osobliwie lesnych, są letkie, y pod odzież zdatne. Domy z myszow y szczurow oczyszczaią, ale za to kurczęta, y gołębie duszą, kurze, gęsie, y kacze iaia wypijaią. Ukąszenie ich iest iadowite.

o KUNACH.

111. *Jakie są nazwiska y postać kuny?*

Kuna *Ł.* Martes, *F.* Marte, *N.* Marder. Nieco większa od tchorza, głowę ma zaostrzoną psiey podobną, uszy krótkie, nogi niskie, szerść miętką kasztanowato-brunatną, podgardziel biały.

112. *Jakie są własności kun y czym się żywią?*

Kuny mieszkaią po pustych mieyscach blisko domow, z malenka złapane daią się oswoić. Znayduią się, w lasach, od domowych nieco większe, te maią żółtawe podgardziele. Kuny żyią szczurami, myszami, ptakami, wiewiorkami.

113. *Jakie są pożytki lub szkody z kun?*

W kurach, y drobiu domowym kuny wielkie czynią szkody, futro ich dobre, y drogie, lesnych iednak droższe niż domowych.

o SOBOLACH.

114. *Jakie są nazwiska, postać, y własności sobola?*

Sobol *Ł.* Zibellina, *F.* Martre zibelline, *N.* Zabel. Co do postaci mało się różni od kuny, przód głowy, podgardziel; y mieysca koło uszu ma siwo białe, szerść ciemno-czerwonawą, a na grzbiecie czarniawą lub brunatną, długą y miętką iak iedwab. Znayduie się w lasach Syberyiskich.

115. *Czym się żywią sobole, y iaki z nich pożytek?*

Sobole

Sobole podobnie iak kuny żyią myſzami, ſzczurami, wiewiorkami, ptakami *y tam daley*. Naywiękſzy czynią pożytek z futer, które bywaią barzo koſztowne.

o RYSIACH.

116. *Jakie ſą naźwiſka, y poſtać Ryſia?*

Ryś *Ł.* Linx, *F.* Loup-cervier, *N.* Luches. Głowę ma podobną do kota, uſzy prawie tróygraniaſte, oczy świecące ſię w nocy iak iſkry, wąſy koło pyſka białe, zęby oſtre, nogi z oſtremi y zakrzywionemi pazurami, które wyſtawiać y chować może iak kot, ogon krótki, wſzędzie równie gruby, na końcu czarny, ſzerść miętką, blado-żółtą, czerwonawemi plamami upſtrzoną, podobny do kota, ale od niego więkſzy.

117. *Jakie ſą własności ryſia, y czym ſię żywi?*

Ryś między zwierzętami ma wzrok naybyſtrzeyſzy, łazi na drzewa iak kot, z tamtąd czatuie na połow, y ſkoczywſzy na grzbiet zwierzęcia, gryzie go, y duſi póty, aż pokona, a pożarſzy lepſze części, reſztę zoſtawia, owce y y ſarny ſą mu naylepſzym przyſmakiem

kiem, w niedostatku iednak żywi się szczurami, żabami *y tam daley.*

118. *Jakie są pożytki, y szkody z rysia?*

Futro rysie szacowne. Ryś szkodę czyni w dzikim, a czasem y domowym źwierzu, kiedy go dopaść może.

o JELENIACH.

119. *Jakie są nazwiska, y postać jelenia?*

Jeleń *Ł.* Cervus, *F.* Cerf, *N.* Hirsch. Samica nazywa się Łani. Jeleń ma uszy względem głowy wielkie, głowę względem ciała małą, czoło płaskie, oczy od siebie oddalone y niemal na bokach czoła osadzone, rogi okrągłe, gałęziste, z zagięremi końcami, które mu gdy bieży na grzbiecie leżą, nozdrza obszerne y okrągłe, szyię długą, szerść kasztanowato-brunatną nogi ciękie, y długie.

120. *Jakie są własności y pokarm jeleniow?*

Jelenie w biegu są skorzy, żyią do 100. lat podług powszechnego mniemania, corocznie w Marcu stare rogi zrzucaią, a nowe im wyrastaią, mieszkaią w gęstych lasach, w grzmoty, nawalnice

nice y floty wychodzą z pod wyſokich drzew do młodych zarośłow, żywią ſię żołędziami, leſnemi owocami, wychodzą też na paſzę, w zboża, w grochy *y tam daley.*

121. *Jakie ſą pożytki, y ſzkody z jeleniow?*

Mięſo jeleniow dobre ieſt do iedzenia, oſobliwie młode y tłuſte, łóy ieſt zdatnym iak bydlęcy, rogi zażywaią ſię do trznokow y lekarſtw, ſkóra nieco podleyſza od łoſiey.

o ŁOSIACH.

122. *Jakie ſą nazwiſka; y poſtać Łoſia?*

Łoś *Ł.* Aloes, *F.* Elan, *N.* Elend. Jeſt wielkości miernego wołu, głowę ma podłużną, y znacznie zaoſtrzoną, uſzy długie, rogi ſzerokie, płaſkie, zębkowane, y większe niż u jelenia, ſzyię krótſzą, a ſzerść dłużſzą niż jeleń, nogi jelenim podobne, zadnie nieco dłużſze od przednich.

123. *Jakie ſą własności, y pokarm łoſiow?*

Łoſie ſą mocne, węchu oſtrego, rogami, y zadniemi nogami zręcznie ſię od napaści wilkow bronią, trzymaią ſię ſtadami, maią iednego przewodnika, y

za

za nim idą, w biegu są prędcy, iednego dnia mil 50. ubiedz mogą, mieszkaią po znacznych wielkich, gęstych lasach, y blisko błot, y oparzelisk. Zyią trawą, mchem, liściami, iagodami naywięcey iarzębowemi, y korą z drzewa wierżbowego, topolowego, y brzozowego.

124. *Jakie są pożytki z łosiow?*

Mięso łosie iest smaczne do iedzenia, łóy zdatny iak bydlęcy, z rogow wyrabiaią tokarze różne roboty, Aptekarze zażywaią ich do lekarstw, z skòry robią się kaftany, rękawiczki, flint-pasy, ładownice *y tam daley.*

o DANIELACH.

125. *Jakie są nazwiska, y postać daniela?*

Daniel *Ł.* Dama, *F.* Daim, *N.* Damhirsch, iest mnieyszy od ielenia, maiący do niego podobieństwo. Samiec ma rogi płaskie, szerokie, szuflowate, o 3. lub 4. końcach, samica niema rogow; ogon dłuższy niż u jelenia, szerść czerwoną, czarną, białą, lub pstrokatą.

126. *Jakie są własności, y pokarm Danielow?*

Dani-

Daniele łatwe ſą do oſwoienia, w biegu tak ſzybkie iak ielenie. Samce corocznie ſtare rogi zrzucaią a nowych nabywaią podobnie iak jelenie, chodzą ſtadami, nayczęściey ſię znayduią w zaroślach między pagórkami, żyią trawą y ziołami.

127. *Jakie ſą pożytki z Danielow?*

Mięſo Danielow oſobliwie młodych ſmaczne, łóy, y rogi zdatne, ſkóra ſzacówna, że y miętka, y mocna.

o SARNACH.

128. *Jakie ſą nazwiſka y poſtać ſarny?*

Sarna *Ł.* Capreolus, *F.* Chevreuil, *N.* Rehe. Jeſt źwierz mnieyſzy od jelenia, ale poſtać ma od niego pięknieyſzą, rogi gałęziſte, długie, okrągłe, proſto ſtoiące y kończące ſię dwóma oſtrzami, ſzerść rdzawą brunatną y mieyſcami, oſobliwie przy bokach, białoſplamioną.

129. *Jakie ſą własności, y pokarm ſarnow?*

Sarny maią wzrok y węch barzo byſtry, ſkoki w prędkim biegu czynią nadzwyczayne, y barzo prędko ſię obracaią, rogi zrzucaią iak ielenie. Do

oſwo-

oswoienia łatwe, latem trzymaią się po młodych zaroślach, z kąd nocą dla pożywienia do zboż wychodzą, zimie mieszkaią w głębokich lasach przy zdroiach, y błotach. Zyią trawą, ziołami, korą, pączkami z drzew, y zbożem.

130. *Jakie są pożytki z sarnow?*

Sarnie mięso zdrowe y smaczne, łóy zdatny, z rogow różne drobne wyrabiaią się roboty, szerść dobra do wytykania krzeseł, z skóry z szerścią myśliwi robią torby, zażywaią też iey do kulbak.

o ZUBRACH.

131. *Jakie są nazwiska y postać żubra?*

Zubr *Ł.* Urus, *F.* Taureau-Sauvage, *N.* Averochse. Jest wół dziki do domowego podobny, kark ma krótszy, rogi czarne, krzywe, y nie barzo wielkie, szerść blado-czarną, a przez grzbiet idzie ciemno-myszata pręga.

132. *Jakie są własności y pokarm zubrow?*

Zubry są dzikie y srogie, do oswoienia y ubicia trudne, gdy nie są rozdrażnione, nie łatwo się na ludzi porywaią, rozdrażnione: rogami biją, trawą się paszą iak woły.

133. *Jakie ſą pożytki z zubrow?*

Mięſo zubrow ſmaczne, łóy zdatny, ſkóra mocna.

o LWACH.

134. *Jakie ſą naźwiſka, y poſtać Lwa?*

Lew *Ł.* Leo, *F.* Lion, *N.* Loewe. Ma głowę wielką, twarz długiemi włoſami otuloną, pyſk wielki y płaſki, źwierzchnią wargę nakſztałt zaięczey po obu ſtronach wiſzącą iak u brytana, uſzy krótkie, okrągławe, włoſami zakryte, włoſy na karku grzywę czyniące brunatnego koloru z płowym zmieſzanego; reſzta ciała pokryta ſzerścią krótką tegoż co y grzywa koloru, ogon długi takąż ſzerścią, którą y ciało pokryty, na końcu ogona ieſt kupka dłużſzych włoſow. Lwica mnieyſza ieſt od Lwa y niema grzywy.

135. *Jakie ſą własności, y pokarm Lwa?*

Lew acz z przyrodzenia mięſem zwierząt żyie, nie ieſt iednak żarłoczny, ani krwie tak chciwy iak wilk, lub inne drapieżne zwierzęta, ma ſiłę wielką, a w ſamym ogonie taką, że nim człowieka o ziemię uderzyć może. Gdy ſię ſroży, grzywa na nim powſtaie do góry,

czoło się marszczy, y ryk przeraźliwy słyszeć się daie: a lubo rozdrażniony srożeie, daie się iednak ugłaskać y chować. Oyczyzną iego iest *Afryka*, znayduie się równie wielka liczba Lwów w Indyach wschodnich, mianowicie w Indostanie, Królestwie Siam &c. żyie z połowu zwierząt, które mocą pokonywa nie zdradą, czeka ich raczey niż szuka. Za iednym razem może pozrzeć 15. lub 20. funtow mięsa; ale raz się dobrze naiadłszy, przez trzy dni bez iedzenia obeyść się może.

o SŁONIACH.

136. *Jakie są naźwiska, y postać słonia?*

Słoń Ł. Elephas, F. Elephant, N. Elephant, iest naywiększy między ziemnemi zwierzętami. Dobry słoń ma więcey ciała niż 4. lub 5. wołow. Zwyczayna iego miara iest 9. lub 10. stop długości, 11. lub 12. wysokości; głowę ma nadzwyczaynie wielką, uszy długie, szerokie, grube, oczy względem wielkości źwierza za małe, nos czyli *trąbę* grubą mięsistą, dętą nakształt rury, giętką, nadzwyczaynie długą, maiącą na końcu ruchomą chrząstkę, z dwóma otworami, które się podług upodobania otwieraią y zamykaią. Ta trąba

ta-

takiey ieſt mocy, że nią drzewa z korzeniami wyrywać może, dla uczynienia ſobie drogi przez gęſte laſy, nią podnoſi naywiękſze z ziemi ciężary, ta mu ſłuży do oddychania y powonienia. Trąby używa ſłoń y do żywienia ſię tym ſpoſobem: koniec trąby ieſt tak giętki, że nim małe nawet zdzbła uiąć y utrzymać może: tym więc trąby końcem zrywa trawę, gałęzie &c. a zwracaiąc trąbę do pyſka, weń pokarm kładzie: trąbą też wciąga wodę dla napoiu, pyſk ma pod trąbą w dolney części, tak, że ſię iedno z pierſiami być zdaie. W ſzczoce dwa ſą zęby dla ſtarcia pokarmu, a dwa dla obrony: te oſtatnie ſą w wyżſzey ſzczoce na kilka ſtop długie, od ſzczoki dęte, na końcu oſtre. Szyię ma tak grubą y tęgą, że iey zgiąć nie może. Skóra na nim wſzędzie prawie czarna, zmarſzczona, mięyſcami tęgim włoſem obroſła, y tak tęga, że ſię o nią kula ołowiana plaſzczy. Ogon ma długi, nagi, wołowemu podobny, na końcu obroſły; nogi względem ciała krótkie, grube, wſzędzie równe y okrągłe nakſztałt pniow.

137. *Jakie ſą przymioty y pokarm ſłoniow?*

Słonie ze wſzech zwierząt naywię-

cey znakow rozumu okazuią. Znayduią się w Azyi, y Afryce, chodzą kupami po 50. y 60. nierozdrażnione ludziom nie szkodzą, owszem ułowione łatwo się do ludzi przyuczaią; żyią ziołami, liściami, gałęziami y zbożem: a iako przez 8. y 10. dni bez pokarmu obeyść mogą, tak ieden z nich w iednym dniu tyle strawi, ileby dla 30. ludzi wystarczyło na tydzień.

138. *Jakie są pożytki z słoniow?*

Słonie w Indyi y Afryce bywaią zażywane do woyny y noszenia ciężarow, sławne są także roboty z kości słoniowey, osobliwie z zębow.

o MAŁPACH.

139. Małpa *Ł.* Simia, *F.* Singe, *N.* Affe. Jest źwierz między wszystkiemi naywięcey maiący podobieństwa do człowieka. Rodzaiow małp iest wiele, z których iedne maią długie, inne krótkie ogony, inne cale są bez ogonow, inne głowy okrągławey, inne pyska podługowatego, rozmaitey szerści *y tam daley*, inne do oswoienia trudne, inne łatwe. Te co się daią oswoić, łatwo naśladuią spraw człowieka. Minąwszy inne gatunki małp, o dwóch tyl-

tylko mówić będziemy, które naywięcey maią podobieństwa do człowieka, to iest: *o Gibbonach y Urang-utang.*

o GIBBONACH.

140. *Jaka iest postać Gibbona?*

Gibbon iest małpa maiąca głowę okrągłą, wielkie y głęboko osadzone oczy, nos płaski, uszy okrągławe y ludzkim nieco podobne, około oczu y na brzegach policzek iest nagi y brunatny, pasek z siwych włosow otacza iego oczy, policzek y brodę, włosy na głowie y wyższey części ciała są płowobrunatne, daley popielate, przednie nogi z palcami nakształt rąk, są daleko dłuższe od zadnich, tak że chodząc prosto, palcami nòg przednich ziemi się tyka, lędzwie y wyższa część ud iest bez szerści gładką chrząstkowatą skórą pokryta, ogona niema y znaku: podeszwy u nog gołe, czarne, takież y paznokcie. Znayduie się w Indyi wschodniey, a osobliwie w Koromandelu, w Maladze, y na wyspach Moludzkich.

o URANG-UTANG.

141. *Jaka iest postać Urang-utang?*

Urang-utang czyli dzikolud iest źwierz co do postaci naypodobnieyszy człowie-

wiekowi, głowę iednak zbyt ma wielką, oczy małe, twarz zawſze zmarſzczoną, wargi zwierzchnie duże, uſta wielkie, palce u rąk zbyt długie, żywot wypukły, ogona ani ſzerści niema, ale włoſy ma w tych mieyſcach gdzie y człowiek. Chodzi iak człowiek na dwu nogach, iada ręką, y nią ſobie uſta ociera, mieſzka w lochach, albo ſobie budę na drzewie buduie, nalazłſzy odzienie, albo ſkórę źwierzęcia, kładzie ią na grzbiet, gdy śpi, kładzie co pod głowę, y nakrywa ſię czym. Znayduie ſię w Indyi.

UWAGI
NAD
HISTORYĄ NATURALNĄ.

Nie wſzyſtkie ſię rodzaie zwierząt w tey Xiążeczce wyraziły, bo ſamo ich wyliczenie więcey by mieyſca zabrało, niżby ta Xiążka obiąć mogła: tak ich jeſt wiele. Opiſały ſię tylko przedniey-

dnieyſze zwierząt rodzaie, których początkowa znaiomość poſłużyć może ſwego czaſu do obſzernieyſzey. Tych nawet zwierząt, których ſię dało krótkie opiſanie, nie wſzyſtkie wymieniły ſię właſności, zoſtawuiąc dalſzemu czaſowi ich poznanie z Xiąg y widzenia. Lecz y to, co ſię wyraziło, może być celem pożytecznych uwag.

Różnica zwierząt od innych iſtot.

Porownywając kamień z iakim zwierzęciem, naprzykład ze pſem, daie ſię widzieć, że kamień do psa jeſt podobny, ponieważ y kamień y pies mieyſce zaſtępaią; z daleka nawet widzący leżącego psa, może mieć za kamień y preciwnie. Lecz ieżeli podobieńſtwo jeſt iakie między kamieniem y pſem, tedy więkſza nierównie między niemi zachodzi różnica. Kamień *właſną ſiłą* z mieyſca *ruſzyć ſię* nie może, a pies przechadzać ſię może. Kamień nie potrzebuie pokarmu, ani go zażywać może, pies dany ſobie od Pana pokarm ziada, y bez niego nędznieie y zdycha. Kamień, widocznie przynaymniey, nie rośnie, pies z małego ſzczenięcia w niedługim czaſie wyraſta na wielkiego pſa. Kamień na ſztuki rozbiiany żadnego znaku nie daie, że go to boli, pies uderzony ucie-

ka

ka y głos narzekaiący wydaie. Kamień żadnych nie pokazuie znakow żeby co widział, albo ſłyſzał, albo wąchał, albo ſmakował. Pies daie znać, że widzi, bo idzie za panem, daie znać że ſłyſzy, bo na zawołanie bieży do Pana, daie znać że wącha, bo wąchaniem dochodzi gdzie ſię Pan znayduie, daie znać że ſmakuie, bo mięſo y chleb chciwie pożera, a trawy ieść nie chce. Z tego iuż wnieść można, że pies różni ſię w wielu rzeczach od kamienia. To czym ſię różni pies od kamienia nazywamy *właſnościami* pſa. Właſności które ſię w pſie uważały, kroćey mogą być wymienione tym ſpoſobem: *Ruchawość, tuczenie, rośnienie, zmyſł dotykania, zmyſł widzenia, zmyſł ſłyſzenia, zmyſł powonienia, y zmyſł ſmakowania.* Te właſności, które ſłużą pſu, ſłużą innym także zwierzętom. Wół widzi równie iak pies, ſłyſzy iak pies, *y tam daley*: lecz też ſame właſności nie ſłużą, ani kamieniom, ani glinie, ani wodzie, ani innym rzeczom podobnym: a więc wielka ieſt różnica między zwierzęciem y kamieniem, gliną *y tam daley*. Gdyby ſię nas ſpytano czym ſię różni kamień od zwierzęcia? na pokazanie różnicy trzebaby wſzyſtkie zwierzęcia właſności wyliczyć, co nie małoby czaſu zabrało: a więc dla ſkróce-

nia

nia mowy żażywamy dwóch ſłów, któremi wſzyſtkie właſności zwierzęcia wyrażamy, takie zaś ſłowa ſą *życie* y *czucie*. Więc gdybym na zadane pytanie odpowiedział, że zwierz różni ſię od kamienia *życiem y czuciem*, byłoby toż ſamo, iak gdybym wſzyſtkie właſności zwierzęcia wyliczył; to ieſt: iak gdybym powiedział że ſię różni ruchawością, tuczeniem, rośnieniem, *y tam daley*. Życie zatym y czucie ſą *powſzechnemi* właſnościami zwierzęcia, w których ſię inne *ſzczegulne* zawieraą. Do *życia* ſciągaią ſię rośnienie, tuczenie, ruchawość *y tam daley*, do czucia *zmyſły*.

Różnica zwierząt od roślin.

Porównaymy teraz zwierzęta *z roślinami*. Rośliną nazywa ſię każda rzecz co z ziemi wyraſta; czy ieſt tak wielką iak drzewo, czy tak małą iak ziołko. Uważmy naprzykład iakie ieſt podobieńſtwo między drzewem gruſzkowym y baranem. Gruſzkowe drzewo zaymuie mieyſce na ziemi, zaymuie y baran. Gruſzkowe drzewo rośnie, y z małego drzewka ſtaie ſię wielkim, baran także rośnie, y z małego baranka ſtaie ſię wielkim. Baran nie mógłby rość, gdyby nie iadł, to ieſt, gdyby nie brał w ſiebie pokarmow, które ſię w iego ciało obracaią, także y drzewo nie mogłoby

rość,

rość, gdyby nie brało w ſiebie przyzwoitego ſobie pokarmu: iakoż wyciąga z ziemi ſok korzeniami, który obraca ſię w pniak gałęzie y liście. Równie zatym tuczy ſię gruſzkowe drzewo iak baran; a więc podobieńſtwo ieſt między gruſzkowym drzewem y baranem w przymiocie *rośnienia y tuczenia ſię.* Co ſię mówiło o drzewie, to ſię mówić może o innych *roślinach.*

Szukaymy teraz różnicy między drzewem gruſzkowym y baranem. Drzewo przypoione ieſt korzeniami do ziemi tak, że właſną ſiłą mieyſca odmienić niemoże. Baran przechodzi ſię po łące. Drzewo żadnego po ſobie znaku nie daie żeby ſłyſzało, widziało, wąchało, ſmakowało, czuło boleść lub ukontentowanie, kiedy ſię go dotykaią. Zgoła nie widać żeby drzewo miało *zmyſły*; bo też nie widać w nim oka, ucha, noſa, ięzyka *y tam daley.* Baran ma oczy, ma uſzy, ma nos *y tam daley* ſłowem ma narzędzia *zmyſłow.* Łatwo poſtrzedz żebaran oczyma widzi, uſzyma ſłyſzy, *y tam daley*, a za tym ſprawiedliwie ſię wnoſi, że drzewo różni ſię od zwierzęcia ruchawością *y czuciem.*

Porównanie zwierząt z człowiekiem.

Porównaymy ieſzcze zwierza z człowiekiem. Zwierz mieyſce na ziemi za-

zaſtępuie, zaſtępuie y człowiek. Zwierz z mieyſca na mieyſce przechodzi, przechodzi y człowiek. Zwierz rośnie, rośnie y człowiek. Zwierz pokarmem ſię tuczy, tuczy ſię y człowiek. Zwierz ma zmyſły, ma one y człowiek: y te *własności* ſą ſpólne zwierzęciu z człowiekiem. Szukaymy teraz różnicy. Człowiek może myśleć, może iedno z drugiego wnoſić, może nowe rzeczy wynaydować, zwierz tego nie potrafi. Chociaż bowiem po ſprawach zwierzęcia pokazuie ſię, że y ono ma ſwòy ſpoſob myślenia, ta iednak myślenia ſpoſobność w porównaniu z ludzką bardzo ieſt mała, tak, że *ſpoſobność myślenia* można naznaczyć za własność różniącą człowieka od zwierząt.

KROTKIE ZEBRANIE

Tego, co ſię wyżey mòwiło.

Zbierzmyż krótko własności, y te, które ſą zwierzętom *ſpólne* z innemi iſtotami, y te, któremi ſię od nich *różnią*.

Wła-

Właſności zwierząt ſpolne z rzeczami kopalnemi.

Rozciągłość.

Właſności ſpolne zwierzętom z roślinami.

1. Rozciągłość.
2. Rośnienie.
3. Tuczenie ſię.

Właſności ſpolne zwierzętom z człowiekiem.

1. Rozciągłość.
2. Ruchawość.
3. Rośnienie.
4. Tuczenie ſię.
5. Czucie y życie.

Właſności różniące zwierza od rzeczy kopalney.

1. Ruchawość.
2. Rośnienie.
3. Tuczenie ſię.
4. Czucie y życie.

Właſności różniące zwierza od roślin.

1. Ruchawość.
2. Czucie.

Właſność różniąca człowieka od zwierza.

Spoſobność myślenia.

Różnica między zwierzętami.

Zważywſzy co ieſt zwierzętom z innemi rzeczami ſpólnego, co właściwego, ſzukaymy teraz między ſamemi zwierzętami podobieńſtwa y różnicy.

Już

Już ſię namieniło, że z iſtot żyiących iedne łataią po powietrzu, inne mieſzkaią w wodzie, inne nakoniec chodzą po ziemi, albo ſię w ziemi kryią. Tym wſzyſtkim ſpólne ſą właſności zwierząt. Lecz każdy znowu ich rodzay ma, czym ſię różni od drugiego. W czym zachodzi różnica między zwierzęciem ſſącym, ptakiem, y rybą, powie ſię na innym mieyſcu, tu tylko mówić ſię będzie o różnicy między ſamemi zwierzętami ſſącemi.

Ta różnica z wielu miar brać ſię może, my na te tylko różniące przymioty wzgląd mieć będziemy, które do poznania ſą łatwieyſze.

Zwierzęta domowe y dzikie.

Uważaiąc właſności ſzczegulne zwierząt, które ſię przy opiſaniu każdego oſobnym wymieniły, łatwo poſtrzedz tę między niemi różnicę, że iedne przy ludziach ſię ttzymaią, drugie oddalone ſą od ludzkiego mieſzkania. Pierwſze nazywamy *domowemi*, drugie *dzikiemi*.

Z pomiędzy zwierząt domowych iedne ſą, które od zapamiętanego czaſu zawſze ſię ludzi trzymaią, y onym do wygody ſłużą, takiemi ſą: wół, koń, owca, y te ſą domowemi *właściwemi*. Inne ſą co były dzikiemi, ale przez wy-

chowanie przyuczyły ſię do ludzi, takiemi ſą chowane kroliki, zaiące, *y tam daley*. y te nazywaią ſię *oſwoionemi*. Inne na koniec trzymaią ſię ludzkich domow ſzukaiąc w nich wyżywienia, ale od ludzi uciekaią; takiemi ſą myſzy, ſzczury, Łaſice *y tam daley*. y te nazwać można domowo dzikiemi.

Inny ieſzcze między zwierzętami uczynić można podział ze względu na ich mieſzkanie. Y tak *w pierwſzym rzędzie* kładą ſię zwierzęta, które przebywaią na ziemi, takiemi ſą wół, koń, jeleń, *y tam daley*. *W drugim rzędzie* kładą ſię zwierzęta, które częſto na drzewa łażą, takiemi ſą myſzy leſne, kuny, zbiki *y tam daley*. *W trzecim rzędzie* kładą ſię zwierzęta, które nie tylko na drzewa łażą, ale ſię na nich iak naywyżey trzymaią, w tym rodzaiu ſą wiewiorki *y tam daley*. *W czwartym rzędzie* kłaść ſię mogą zwierzęta, które naśladuią lotu ptaſtwa, z tych rzędu ſą niedoperze. *W piątym rzędzie* kłaść ſię mogą zwierzęta, które pod ziemią tylko zimuią, z tych rzędu ieſt Jażwiec *y tam daley*. *W ſzóſtym rzędzie* kłaść ſię mogą zwierzęta, które ſię częſto pod ziemię kryią, z tych rodzaiu ieſt lis *y tam daley*. *W ſiódmym rzędzie* kłaść ſię mogą zwierzęta, które zawſze pod ziemią mieſzka-

ſzkaią, z tych rzędu ſą krety. *W ósmym rzędzie* kłaść ſię mogą zwierzęta, które częścią w wodzie, częścią na ziemi przebywaią, z tych rodzaiow ſą bobry.

Nowy ieſzcze wzgląd nowego podziału być może przyczyną. Uważaiąc bowiem na pokarm zwierząt, poſtrzega ſię, że iedne zwierzęta karmią ſię trawą, liściami drzew, lub ziarnem; inne żyią mięſem zwierząt, które zabijaią y pożeraią. Pierwſze nazwać można *trawoiedami*, drugie *mięſo-iedami*. W pierwſzym rodzaiu ſą wół, koń, jeleń, *y tam daley*. W drugim rodzaiu ſą wilk, ryś, lew, *y tam daley*.

Są prócz tych inne ieſzcze względy, które nowych podziałow ſtaią ſię przyczyną. Takowe podziały ſłużą częścią do wſparcia pamięci, częścią do ogólnych nad każdym rodzaiem uwag. My ieſzcze uczyniemy uwagę nad *domowemi y dzikiemi* zwierzętami.

Domowe właściwe zwierzęta przynoſzą człowiekowi pożytek rozmaity, iako ſię to wymieniło, mówiąc o wołach, koniach, owcach *y tam daley*, a zatym powinien ſię człowiek ſtarać, żeby ich miał iaknaywięcey, żeby były zdrowe, żeby żyły póty, póki albo zdatnemi być mogą do pracy, albo do zabicia na kuchnią, y około tego bawi ſię *nauka Goſpodarſka*. Do

Domowe zwierzęta pracowite, wół, y koń, ieżeli do pracy nad ſiłę będą zażywane, uſtawać y umierać muſzą, a zatym powinien goſpodarz roſtropnie używać do pracy zwierząt, żeby zbytnią zyſku chciwością uwiedziony nie ſzkodował.

Nakoniec zwierzęta domowe *właściwe* czynią nam dobrze, a zatym godne ſą, żebyśmy ſię z niemi łagodnie, a nieokrutnie obchodzili y nie paſtwili ſię nad niemi bez przyczyny.

Co ſię tycze zwierząt domowych oſwoionych, na nich pokazuie ſię iaka ieſt dzielność *edukacyi*, za pomocą którey zapominaią zwierzęta wrodzoney ſobie dzikości, a ſtaią ſię łagodnemi, y ku ſwym karmicielom przychylnemi. Względem zaś zwierząt *domowo-dzikich* te, ponieważ wielorako ſzkodzą człowiekowi, ſprawiedliwie czynią ludzie, że ſię o wygubienie ich ſtaraią.

Toż ſamo rozumieć trzeba o zwierzętach zupełnie dzikich. Wygubienie ich ieſt godziwe, dla zabieżenia ſzkodzie, którąby człowiekowi czyniły, gdyby ich wielkie było mnóſtwo. Sztuka zabijania dzikich zwierząt nazywa ſię *łowiectwem*. Do łowienia zwierząt zażywa ſię pſow, ſtrzelby, y ſieci. Zwierzęta z ſwego legowiſka od pſów gończych

ruſzo-

ruſzone *z kniei* napędzaią ſię na ludzi czekaiących z ſtrzelbą *na ſtanowiſkach*, albo ſię wpędzaią do ſieci, albo ſię *ſzczwaią* chartami.

Prócz ſpoſobow łowienia ſiecią y ſtrzelbą, ſą ieſzcze inne, iako to: *ogrody*, *doły y żelaza*. Ogrody robią ſię *z paliſad* lub ſztachet z fórtkami tak otwartemi, że przez nie zwierz łatwo ſię wciſka, ale wyniść nie może. Wewnątrz kładzie ſię ponęta, którą zwierz uwiedziony wſuwa ſię do ogrodu, y w moc ſię człowiekowi doſtaie.

Robią ſię także na zwierza doły, w ktòre kładzie ſię ponęta. Doły te chroſtem tak powinne być przykryte, żeby ſię zwierz nie domyślał zdrady, y uwiedziony ponętą w dole zoſtał. Zaſtawiaią ieſzcze na zwierzow żelaza z ponętą tak urobione, że gdy zwierz ponęty poruſzy, żelazo ſię zamyka, y zwierża uchwyciwſzy trzyma.

ZWIERZYNCE.

Dzikie zwierzęta żywo ułowione, możnieyſi zaſadzaią do *źwierzyńcow*, żeby w czaſie zabawę z polowania na nie mieć mogli. Zwierzyniec ieſt mieyſce dobrze ogrodzone gdzie ſię chowaią ułowione źwierzęta.

DALSZE UWAGI.

Uważaiącemu człowiekowi tak wiel-

ką rozmaitość iaka się okazuie, nie tylko w zwierzętach, ale w każdym stworzeniu, przychodzi na myśl, z kąd to wszystko wzięło swóy początek. Wiadomo, że z iednych zwierząt rodzą się drugie: ale kto pierwszego zwierzęcia iest sprawcą? kto mu dał życie? Inaczey myślić niemożna tylko że BOG który wszystko, y nas uczynił. Ten BOG więcey może, niżeli wszyscy ludzie, ponieważ wszelka siła, którą maią ludzie, pochodzi od BOGA. Widziemy co BOG uczynił, a nie widziemy czegoby nie mógł uczynić, y dla tego nazywamy go *Wszechmocnym*.

Każdy zwierz o swoie dzieci wielką ma troskliwość. Samica nie tylko karmi ie y pielęguie, ale też z niebespieczeństwem życia własnego od nieprzyiaciół broni. Kto tę skłonność dał samicom zwierząt ku potomstwu? Nie kto inszy bez wątpienia, tylko Twórca zwierząt y całego świata. Tenże sam dał miłość Rodzicom ku swym dzieciom, iemu winniśmy naypierwey cokolwiek dobrego odbieramy od nich, bo On nie tylko dał to wszystko Rodzicom, czego nam użyczaią, ale nadto sprawuie, że nas kochaią. A zatym sprawiedliwie Go nazywamy *Naylepszym Oycem*.

W-

Widziemy ieszcze, że BOG każdemu zwierzęciu obmyślił przyzwoity pokarm y podał sposoby, któremi go dostać mogą. Wół lubi trawę na dolinach, a zostawia pagórki dla owiec, którym trawa na pagórkach smaczniey-sza. Kozom smaczna iest trawa rosnąca na wysokich skałach, y górach, przeto niższe pagórki zostawuią dla owiec; a że im trzeba się piąć, szukaiąc pokarmu, po wysokich skałach, dane im są przeto nogi cieńkie, za których pomocą y łatwo się do góry piąć, y daleko poskoczyć mogą, *y tam daley*. Zwierzęta nie maiąc rozumu, łatwoby się mogły omylić, miasto zdrowych ziół iedząc zioła *truciznę* w sobie maiące. Zapobiegł temu Pan BOG daiąc zwierzętom ostry węch, którym nie wątpliwie dochodzą co iest im zdrowego, co szkodliwego. Każdemu nadto zwierzęciu dał przyzwoitą odzież, naznaczył mieszkanie, podał sposobność do robienia go z drzewa, lub kopania w ziemi, dał broń do czynienia odporu nieprzyiaciołom, y tak wszystko umiarkował, że żadnemu rodzaiowi zwierząt nie zbywa na pokarmie, odzieniu y mieszkaniu. Gdyby to człowiek tak rozporządził, mielibyśmy go za mądrego y *opatrznego*. Jakże nie mamy

przyznać mądrości y Opatrzności BOGU, króry nie tylko pięknym porządkiem wszystko na świecie ułożył, ale y ludziom dał sposobność do poznania swych dzieł, y z poznania ich do nabywania mądrości. A za tym sprawiedliwie przyznaiemy BOGU naywyższą *Opatrzność y Mądrość.*

Nie dosyć iest uznawać BOGA za Wszechmocnego, za naylepszego Oyca, y za naymędrszego Rządzcę całego świata, ale nadto trzeba się zachować ku Niemu tak, iak wyciągaią Jego *Wszechmocność, Dobroć, y Mądrość.*

Ponieważ BOG iest Wszechmocnym, powinniśmy uznawać to, że On iest naszym naywyższym Panem, że od niego zawisło życie nasze y wszelka w życiu y po śmierci pomyślność.

Ponieważ BOG iest dobrym, y dla nas wiele dobrego uczynił, powinniśmy go kochać y strzedz się, żebyśmy go w czym nie obrazili, przestępuiąc iego przykazania, które nam dla tego dał, żeby nam było dobrze.

Ponieważ BOG iest mądrym, y rządzi światem y nami mądrze, powinniśmy poddać się iego rządom, y czy zdrowie, czy chorobę, czy szczęście, czy nieszczęście na nas przepuści, być przeświadczonemi, że to wynidzie na nasze dobro.

BOŻENA OREOWSKA
AKADEMIA SZTUK PIĘKNYCH
KATEDRA KONSERWACJI
STARYCH DRUKÓW I GRAFIKI
ROK 1975/1976